

נישואין לאנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית (מש"ה)

- הקדמה: דרגות המוגבלות; הגדרות
- הלכתיות ■ תקנת נישואין לאנשים עם מוגבלות ■ הגדרתו ההלכתית של הפתי
- תקנת קידושין לפתי ■ פתי המבין את מהות הקידושין ■ הכרעת הפוסקים
- בהגדרתו ההלכתית של הפתי ■ סיכום

הקדמה¹

אנשים הלוקים במוגבלות שכלית התפתחותית הם בני אדם ככל שאר בני האדם, וגם להם יש מאוויים, שאיפות ויצרים. בהחלט ייתכן שהם ירצו לקיים זוגיות קבועה. לפעמים המטפלים אף ממליצים להם לחיות בזוגיות כי היא עשויה להועיל להם. האם ההלכה מאפשרת להם להתחתן, או שמא דינם כשוטה וקטן שאין להם קידושין?

לפני הדיון ההלכתי עלינו להכיר את המונחים המקצועיים. בעבר השתמשו במונח "פיגור", אחר כך החליפו אותו למונח "לקות שכלית" או "לקות אינטלקטואלית", והיום המונח המקובל הוא "מוגבלות שכלית התפתחותית" (ובראשי תיבות: מש"ה).

1 הערת העורך: לעיון נוסף בספרות הלכתית בנושא זה ראה לדוגמה: הרב זלמן נחמיה גולדברג "נישואי מפגרים" תחומין ז 231 (התשמ"ז); רבני ורבניות בית המדרש של "בית הלל" "נישואי אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית" "ואין הדעות שוות": על מעמדו של אדם עם מוגבלות שכלית והתפתחותית בעולמה של מסורת ישראל 222 (הרב בנימין לאו עורך, התשע"ו); הרב מרדכי פרבשטיין משפטי הדעת (התשנ"ה), פרק ו, "המפגר מעמדו והלכותיו", עמ' סו-פג.

דרגות המוגבלות

את המוגבלות השכלית ההתפתחותית מקובל לחלק² לחמש דרגות:

1. מוגבלות עמוקה – עד מנת משכל 29. אדם שאינו יודע לבצע לבדו פעילות הנדרשת לסיפוק צרכיו הבסיסיים.
2. מוגבלות קשה – מנת משכל 30-39. אדם שזקוק לתמיכה בשלושה תחומים בסיסיים לכל הפחות, כגון האכלה או רחיצה.
3. מוגבלות בינונית – מנת משכל 40-54. אדם שמסוגל לחקות אחרים וללמוד מהם, אך בכל זאת צריך תמיכה בשלושה תחומים לכל הפחות.
4. מוגבלות קלה – מנת משכל 55-69. אדם שזקוק לתמיכה בשני תחומים לכל הפחות או תמיכה מוגבלת בכל התחומים.
5. לקות גבולית – מנת משכל 70-79.

דומה כי אנו עוסקים במוגבלות הגבולית ואולי אף בקלה, אולם ההגדרות שלנו לדרגות המוגבלות האלה יותאמו להגדרות שחז"ל השתמשו בהן וכדלהלן.

יש להוסיף כי:

- א. לרבים מן האנשים שיש להם מש"ה יש הפרעות חרדה.
 - ב. ארבעים אחוזים מהם סובלים מדיכאון הבא לידי ביטוי בהסתגרות, בהפרעות אכילה ועוד.
 - ג. לשליש מהם יש הפרעות קשב וריכוז.
- בבואנו לשקול את האפשרות לקיום חיי זוגיות טובים יש להתחשב כמובן בשעת הצורך גם בהפרעות הנלוות שהוזכרו לעיל או בהפרעות אחרות.

הגדרות הלכתיות

הרמב"ם (משנה תורה, עדות, פרק ט, הלכות ט-יא) פסק:

השוטה פסול לעדות מן התורה לפי שאינו בן מצות. ולא שוטה שהוא מהלך ערום, ומשבר כלים, וזורק אבנים בלבד, אלא כל מי שנטרפה דעתו ונמצאת

2 ויקיפדיה, ערך מוגבלות שכלית התפתחותית.

נישואין לאנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית (מש"ה)

דעתו משובשת תמיד בדבר מן הדברים, אף על פי שהוא מדבר ושואל כענין בשאר דברים, הרי זה פסול, ובכלל שוטים יחשב...

הפתאים ביותר שאין מכירים דברים שסותרין זה את זה, ולא יבינו עניני הדבר כדרך שמבינין שאר עמי הארץ... הרי אלו בכלל השוטים. ודבר זה לפי (מה) שיראה הדיין שאי אפשר לכוין הדעת בכתב.

החרש כשוטה שאין דעתו נכונה ואינו בן מצות.

בדבריו נמצא כי:

א. השוטה פסול לעדות.

ב. הפתי והחרש בכלל השוטים.

ג. השוטה הוא מי שנטרפה דעתו, ובלשונו: בעל הפרעות נפשיות.

ד. הפתי הוא בעל מוגבלות שכלית קשה.

ה. החרש הוא בעל מוגבלות שכלית שנובעת ממוגבלותו הפיזיולוגית, כי מי שאינו שומע ואינו מדבר אינו מסוגל ללמוד.

יש הסוברים כי דין הפתי כלול בהלכות השוטה, ויש הסוברים כי הוא כלול בהלכות החרש.³

מסברה פשוטה נראה לי שהפתי אינו נחשב שוטה, כי הוא אינו סובל מבעיות התנהגותיות-נפשיות, אלא נחשב חרש שאין לו דעת, זה מחמת חירשותו וזה מחמת מוגבלות שכלו. להלן נביא לכך ראיות מתשובות האחרונים.

ראה את שכתב בשו"ת זכרון יוסף (אבן העזר, סימן י):

תרי מיני שוטים הם. מין האחד בן דעת שנטרפה דעתו... דבאיש כזה שנתקלקל עכשיו ונתבלבלה דעתו הקדומה, חשבינן ליה לשוטה לכל מילי, דחיישינן בכל מה שהוא עושה דאפילו עושה אותו כפי הנראה לנו ממנו בדעת שפויה, דשמא נטרפה דעתו גם עכשיו בשעת עשותו המעשה ההוא לפנינו, ומטעם זה גם איננו בן מצוה ובר עונשין. מין השני פתי או משוגע ומבוהל ונחפז בתולדתו וטבעו מנעוריו ועומד תמיד על ענין אחד, כמו חרש לרבי אלעזר ביבמות (דף קיג ריש ע"ב)... ובמין זה יש שם מיני שוטים הרבה, עד כי חדל לספור. קצתם הם פתאים

3 ראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית (מהדורה חדשה, מורחבת, מעודכנת ומתוקנת, הרב אברהם שטינברג עורך, התשס"ו), כרך ו, ערך פתי.

ביותר ואינן מכירים דברים הסותרים זה את זה, ואינן מבינין עניני הדבר כדרך שמבינים שארי עם הארץ, וכמוהם המבוהלים והנחפזים והמשתגעים ביותר... ואישים כאלו ודאי בכלל שוטים הם ופטורים מן המצות... מקצתן שדעתם אינה מקולקלת ומבולבלת כל כך, עד שנמצאו הרבה שדעתם צלולה, אבל היא דלה וחלושה או רזה מדעת שכל האנושי הטבעי... וזה מה שכתב רבנו הרמ"א באבן העזר סימן מד סעיף ב... דמיירי בשוטה מטבעו ותולדתו שאין דעתו שלימה כדעת שארי בני אדם ורק דלה וקלושה, ומיהו הדעת המועטת שיש לו היא צלולה, ומשום הכי קידושיו וקידושי ודאי... והיינו שכתב הרמב"ם בהלכה י הנ"ל ודבר זה לפי מה שיראה הדיין, שאי אפשר לכוון הדעת בכתב עכ"ל. דוודאי צריך הבחנה עצומה וגדולה לדעת אם דעתו צלולה כל כך עד שיודע לעשות מעשה בכוונה נכונה בשלמות כראוי למעשה ההוא על פי דת ודין תורתנו הקדושה.

תקנת נישואין לאנשים עם מוגבלות

בגמרא (יבמות קיב ע"ב) איתא:

אמר רמי בר חמא: מאי שנא חרש וחרשת דתקינן להו רבנן נשואין [רש"י: אף על גב דלאו בר דעה הוא, ומדאורייתא אין קנינו קנין] ומאי שנא דשוטה ושוטה דלא תקינן להו רבנן נישואין? ... חרש וחרשת דקיימא תקנתא דרבנן [רש"י: שדרכן להיות שלום ביניהם] תקינן להו רבנן נשואין. שוטה ושוטה דלא קיימא תקנתא דרבנן [רש"י: אין שלום ביניהם], דאין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת – לא תקינן רבנן נשואין.

ופסק הרמב"ם (משנה תורה, אישות, פרק ד, הלכה ט):

חרש שנשא פקחת וכן חרשת שנשאת לפקח אין קידושיהן גמורין מן התורה אלא מדברי סופרים. לפיכך אם בא פקח וקידש אשת חרש הפקחת, הרי זו מקודשת לשני קידושין גמורין... אבל השוטה שקידש פקחת או פקח שקידש שוטה, אין כאן קידושין כלל, לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים.

הגדרתו ההלכתית של הפתי

מה דין הפתי – האם דין הפתי בכלל הלכות השוטה רק לגבי פסול לעדות או גם לגבי חיוב במצוות, אפשרות להינשא, ועוד?

נישואין לאנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית (מש"ה)

מצד אחד, הפתי אינו בכלל השוטה – אין לו שיגעונות והוא לא יריב עם אשתו. מצד שני, הוא אינו מבין דברים הסותרים זה את זה, ואיך אפשר להאמין כי יצליח שלא לריב עם אשתו? נראה אפוא יותר כי הפתי הוא בכלל החרשים, לפי שיש לו מוגבלות שכלית נמוכה, הדומה לזו של החרש.

ה"בית יוסף" (אבן העזר, סימן מד) העיר:

כתב רבינו ירוחם בשם הרמ"ה: מי שדעתו צלולה ומבין ומשיג הדברים על בורין, אף על פי שדלה וחלושה – קידושו קידושין גמורים, וכן גירושיו. ואם דעתו משובשת, שאינו משיג שום דבר על בוריו – הרי זה בחזקת שוטה, ואין קידושו קידושין גמורים.

הפתי אינו בכלל השוטה; הוא אדם נורמלי אולם בעל דרגה שכלית נמוכה. עם זאת, אם הוא אינו משיג שום דבר על בוריו, יש לדון על הגדרתו. אך גם במקרה כזה הרמב"ם אינו פוסק שאין לו קידושין אלא שאין קידושו קידושין גמורים, כלומר, קידושו אינם מן התורה אלא רבנן תיקנו לו קידושין. וכך יש להבין גם את דברי הרמ"א שלהלן. ה"שולחן ערוך" (אבן העזר, סימן מד, סעיפים א-ב) פסק:

חרש וחרשת אינם בני קדושין מן התורה... אבל חכמים תקנו להם נישואין.

שוטה ושוטית אין להם קדושין, לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים...

והרמ"א סייג את הדברים (שם, סעיף ב):

ודוקא שוטה גמור, אבל אם דעתו צלולה, אף על פי שהיא דלה וקלושה הרבה... חוששין לקדושין.

תקנת קידושין לפתי

האם תיקנו קידושין לפתי בכל דרגה? נראה שאם תיקנו לחרש בכל דרגה, הוא הדין לפתי, ובלבד שלאחר בדיקת כל המוגבלויות התברר שלא יהיו מריבות בבית חס ושלום. ועיין ב"חלקת מחוקק" (סימן מד, ס"ק ב) וב"בית שמואל" (שם, ס"ק ד), שהשוו את דברי הרמ"א לדברי רבנו ירוחם, כלומר: אם דעתו צלולה והוא מבין דברים על בוריים, אף על פי שדעתו דלה – קידושו קידושין גמורים. ואם דעתו משובשת והוא אינו מבין דברים על בוריים – אין קידושו קידושין גמורים, ומשמע שהם קידושין מדרבנן ולא מן התורה, כדין החרש.

אולם עיין בשו"ת חתם סופר (אבן העזר, חלק ב, סימן ב):

נראה לעניות דעתי בזה דודאי כל מי שאין שכלו צלול, שיהיה לו לכל הפחות דעתא צילותא, אף על פי שאינו עושה שום מעשה שטות... מכל מקום אינו מבין הדברים הסותרים, הרי הוא פסול מן התורה לכל מילי, והרי הוא בכלל חרש שמנו חז"ל... ומכל שכן הפתאים הגרועים מן החרש. ואמנם אין פסולים אלא משום שחסרים דיעה... ומשום הכי כשמרגישים בהם שום דעתא צלותא – מועיל.

ונראה שכוונתו היא, שאם אינו מבין הדברים הסותרים הרי הוא אינו בכלל חרש אלא בכלל שוטה, כי ודאי יבואו לידי מריבות בבית, ולא לה לא תיקנו חכמים קידושין.

אם כן, אם דעתו צלולה, ואפילו דלה – קידושיו קידושין גמורים. אם אינו מבין דברים על בוריים – קידושיו אינם קידושין. ואם כן, מתי יהיו קידושין שאינם גמורים? עיין ב"חלקת מחוקק" (סימן מד, ס"ק ב), שהקשה זאת.

ייתכן שזו מחלוקת. לפי דעת רבנו ירוחם, מי שדעתו משובשת קידושיו קידושין שאינם גמורים, ולדעת ה"חתם סופר" אין קידושיו קידושין כלל. ולפי זה, לדעת ה"חתם סופר" דינו כשוטה, שאין לו קידושין כלל, ולדעת רבנו ירוחם דינו כחרש, שתיקנו לו חכמים קידושין. אולם ה"חתם סופר" כותב במפורש שהוא בכלל חרש, וממילא קידושיו אמורים להיות קידושין. לכן נראה כי שאלה זו תלויה במצבו של הפתי: פעמים דעתו דלה כל כך שאינו מבין דברים על בוריים, וחכמים תיקנו לו קידושין כמו לחרש, ופעמים יש לחשוש שיפרצו מריבות בביתו כיוון שאינו מבין דברים על בוריים, ובמקרים כאלה לא תיקנו לו חכמים קידושין כפי שתיקנו לשוטה.

ראיה לדעתנו ניתן להביא מדברי ה"גט מקושר" (לר' רפאל בולה, סימו טו):

הפתאים הרי אלו בכלל השוטים, שהרי הם כחרש שאינו שומע ואינו מדבר. שאף על פי שהחרש מבחין בין הן ללאו, מכל מקום, כיוון שאין דעתו צלולה ואינו משיג דבר על בוריו, חשיב שוטה, והוא הדין הפתאים.

ה"גט מקושר" משווה במפורש בין פתי לחרש, ונמצא כי יש לו קידושין מדרבנן. אולם אם הוא אינו מבחין בין הן ללאו, הרי הוא כשוטה, שלא תיקנו לו חכמים קידושין.

ראה גם מה שכתב בשו"ת מהרי"ק (החדשות, סימן כ):

מי שהוא מיושב בדעתו, ומה שהוא אומר הוא אומר ביישוב הדעת, אלא שאינו מבין ענייני העולם כשאר בני אדם... נראה לעניות דעתי דמעשיו קיימים בכל מילין.

אמנם הוא חלוש הדעת אבל כיוון שדבריו נאמרים ביישוב הדעת הוא נחשב אדם לכל עניין, וקידושיו קידושין. היינו, מי שאינו מבין דברים הסותרים הוא שוטה ואין לו

קידושין כלל, ולעומתו מי שמבין דברים הסותרים אך דעתו חלושה מאוד ואין דבריו נאמרים ביישוב הדעת, דינו כדין פתי, וחכמים תיקנו לו קידושין כפי שתיקנו לחרש.

אם נשווה הגדרות הלכתיות אלו לדרגות המוגבלות שפורטו בתחילת מאמר זה, ייתכן שהפתי הוא מי שכיום מוגדר כבעל מוגבלות קלה, ומי שדעתו צלולה הוא מי שכיום מוגדר כבעל מוגבלות גבולית. אך גם ייתכן שבעל מוגבלות גבולית נחשב פתי, שקידושיו אינם גמורים, ובעל מוגבלות קלה או חמורה מכך דינו כשוטה, שאין לו קידושין כלל. את ההקבלה המלאה בין ההגדרות ההלכתיות להגדרות המקצועיות יש להשאיר לידי המומחים, שכן הם אלו שיכולים להגדיר במדויק יותר את המוגבלויות השונות לדרגותיהן.

פתי המבין את מהות הקידושין

דבר חדש מצאנו בשו"ת מהרי"ט (חלק ב, אבן העזר, סימן טז):

מה שכתב הרמב"ם בפרק ט מהלכות עדות: "הפתיים ביותר שאין מכירים דברים שסותרים זה את זה ולא יבינו עניני הדברים כדרך שמבינים שאר עמי הארץ וכו' – הרי אלו בכלל השוטים", וכן הביא בעיטור בשם הרי"ף ז"ל בתשובה, הנה זה אף על פי שאפשר שלא יבין עניני הדברים כדרך שאר העם, מכל מקום מכיר הוא הדברים שסותרים זה את זה, על הן הן ועל לאו לאו, אלא שיש בו טפשות, בדברים שלבו חפץ כמו פתן חרש יאטם אזנו, והוא מכלל הטפשים עקשי לב, לא מפני זה יהיה מכלל הפתאים שהזכיר הרמב"ם ז"ל. ועוד נראה דלא אמר כן אלא לענין עדות שצריך להעיד על מה שעבר כבר, ויש לחוש שמא נדמה לו באותה שעה שהדבר כן ואינו ונתחלף לו דבר בזולתו, מאחר שלפעמים אין מכירין דברים שסותרים זה לזה, ואיך יעיד עכשיו על מה שראה בתחלה? [ופירש בשו"ת זכרון יוסף (אבן העזר, סימן י): לעדות פסול "שמא מחמת דמיון רעיונו ושגעונו נדמה לו דבר בזולתו, מה שאין כן לענין שארי הדברים"] אבל כשאנו באים לקיים דבר עמו במקח וממכר או בגיטין וקידושין ומסברו ליה וסבר, ואנו מכירין שהבין הדברים, כגון זה לאו שוטה הוא, והרי הוא כפקח לכל מה שהוא עושה בדעת שפויה לפנינו.

הסברה הראשונה מבחינה בין שוטה ובין פתי: פתי הוא מי שאינו מבין דברים הסותרים ודינו כשוטה, שלא תיקנו לו חכמים קידושין, אבל אם הוא מבין דברים הסותרים, קידושיו קידושין.

הסברה השנייה היא, שיש לפתי קידושין אף אם אינו מבין דברים הסותרים, ובלבד שיבין מהי מהות הקידושין אם יסבירו לו. לפי סברה זו, ייתכן להכשיר קידושין גם של אדם שהמוגבלות שלו גבולית, או אפילו קלה ואף יותר מכך, אם הוא מבין את משמעות הקידושין.

כך כתב גם בשו"ת עונג יום טוב (סימן קנג):

הרמב"ם ז"ל כתב (בהלכות עדות פרק ט)... וכתבו הטור (בחושן משפט, סימן לה) ועיין שם בפרישה, שפירש מה שכתב בכלל השוטים ולא שהן עצמן נקראים שוטים. והיינו טעמא: דאלו שוטה הוא שנטרפה דעתו באחד מהדברים ומתנהג בהם שלא כדרך העולם, ואף שבשאר דברים הוא חכם, נקרא שוטה. מה שאין כן פתאים הללו שאינם שוטה גמור באחד מהדברים, אבל בכל עניניהם אינם מבינים ואינם מכירים דברים הסותרים זה את זה. וכן כתב בסמ"ע שם, ומשמעות דבריו שם דדוקא לענין עדות דין הפתי כשוטה, אבל לשאר דברים כל שאנו רואים שהבין הענין שאנו עסוקין כעת כמו גיטין וקידושין ומקח וממכר – שפיר דמי, כיון שאינו שוטה גמור. דבשוטים גמור שנשתבש דעתו באחד מהדברים, לא מהני מה שעושה איזה דבר, ואנו רואים בו שהוא בלי שטות... הטעם דמי שדעתו משתבשת לפעמים בדבר אחד מהדברים לא מקרי בר דיעה בדיני התורה לגמור על ידו גיטין וקידושין וכדומה... אבל פתי אין לו דין שוטה, ובמה שהוא יודע, דעתו דיעה. וכן כתב מהרי"ט ז"ל בתשובה...

אחרי שלא ראינו חולק על המהרי"ט והפרישה בזה דפשיטא להו דפתי במידי דמסבריה ליה הרי הוא כפקח, וכן הובא דברי המהרי"ט בספר "גט פשוט" וגם התורת גיטין כתב "אף שבראייתו יש לדקדק, מכל מקום מי יבא אחרי דבריו", אם כן האיש הזה קדושי קדושין, דאנו רואין שיכול ליקח דבר המורגל בו מן השוק. והפתי יש לו דין פקח במה שמסברו ליה וסבר.

הכרעת הפוסקים בהגדרתו ההלכתית של הפתי

והנה מצאנו כי בשו"ת דברי מלכיאל (חלק א, סימן עח, אותיות י-יב) חולק על המהרי"ט, שמחלק בין עדות לשאר דברים כגון מקח וממכר וגיטין וקידושין, אולם מסכים כי פתי שמבין את משמעות הקידושין או הגיטין – קידושו קידושין:

הרמב"ם כתב בפרק ט מהלכות עדות שהפתאים ביותר הם בכלל שוטים, וכתב המהרי"ט... דזה רק בעדות, אבל בגט ומקח וממכר אין שוטה, רק בהנהגה דחגיגה.

נישואין לאנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית (מש"ה)

ולעניות דעתי משמע פשטות דבריו דהם בכלל שוטה לכל דבר... שאין חילוק בין מקח וממכר לעדות...

ומה שנראה דעתה קלושה, גם כן אינה שוטה בשביל זה. וכבר כתב רבנו ירוחם... שמי שדעתו קלושה קדושי ודאי. והרמ"א שכתב שם שחוששים לקדושי כבר תמיהו עליו המפרשים שם, וכתבו דטעות סופר הוא ברמ"א. ולעניות דעתי נראה כוונתו דסבירא ליה שדינו כהפתאים ביותר שזכר הרמב"ם, וצריך בדיקה אם מבין הדבר או לא.

וחזר על כך בתשובה נוספת (שם, סימן פו, אות ב).

אולם רוב האחרונים קיבלו את דברי המהרי"ט הלכה למעשה. ראה ב"פתחי תשובה" (אבן העזר, סימן קכא, ס"ק ג):

ע"ן בתשובת ברית אברהם... בשם מהרי"ט דהמבוהלים והנחפזים בדעתם והפתאים, שהמה בכלל השוטים לענין עדות... מכל מקום לענין מקח וממכר וגיטין וקדושין הוה כפקחים, ורק לענין עדות נחשבים כשוטים.

ה"פתחי תשובה" לא חילק בין הפתאים, וברור שסבר שאף שאינו יודע דברים על בוריים ואינו מבין דברים הסותרים, קידושי קידושין גמורים, ובלבד שהבין באותו רגע שהוא מקדש את האישה ושלאחר הקידושין היא אשתו.

ואף כי "ערוך השולחן" (אבן העזר, סימן מד, סעיף ג) רמז למחלוקת, נראה שנטה לדעה החולקת על מהרי"ט:

שוטה או שוטיא אין להם קדושין לא מן התורה ולא מדרכנן, דדווקא בחרשים תקנו נשואים שקצת דעת יש להם ויכול להיות שלום בבית, אבל שוטים שאין להם דעת כלל, למה יתקנו להם נשואים?... ולכן דווקא שוטה גמור כמו המשתגעים שאין להם שום דעת... אבל אם דעתו צלולה, אף על פי שהיא דלה וקלושה הרבה, הוה קדושין... ואם דעתו משוכשת ואין משיג דבר על בוריו, יש אומרים דהוה חשש קדושין... אף על גב דלעדות דינם כשוטים... מכל מקום לקדושין הוה ספק קדושין.

כלומר, מי שאינו משיג דבר על בוריו יש אומרים שיש חשש קדושין בקידושין כי דינו כחרש שתיקנו לו חכמים קידושין. ומכאן שיש חולקים ואומרים שאלה קידושין גמורים, כי גם מי שאינו משיג דבר על בוריו קידושין קידושין, ובלבד שיבין שאשתו מקודשת לו. אך ע"ן בשו"ת צ"ץ אליעזר (חלק יד, סימן סט), שקיבל את דברי מהרי"ט ללא עוררין:

נלמד מכל האמור דאפילו הפתאים ביותר, שאין להם שכל גמור ואינם מבינים שום דבר כדרך שמבינים אותו שאר בני אדם, מכל מקום לאו שם שוטה עליהם, ורק לענין עדות המה פסולים מפני שלפעמים אין מכירין דברים שסותרים זה לזה ויכולים להחליף דבר בזולתו, אבל שפיר המה בני מצוות, וישנם אפילו בגיטין וקדושין כד מסברי להו וסברי.

ובשו"ת ראבי"ה (סימן תתקכ"א) מביא בשם גדולים שקדמו לו: "גדולה שיש לה דעת פעוטות הרי היא כפיקחת לכל דבריה".

נראה לי שדעת בעל ה"גט מקושר" (סימן טו) שונה מאוד, ולפיה נדרשת רמת משכל גבוהה הרבה יותר כדי שלא להיקרא פתי:

עוד צריך לבאר דמש"כ הרמב"ם שאין מכירים דברים הסותרים זה את זה וכו', אין הכונה לומר שאין מבחינין בין הן ללאו בדברים פשוטים, וכן בדברים שרגילים בהם, דבהיה הדבר פשוט שהן גרועין משוטה וחרש, ולא היה צריך לאומרו... אלא ודאי נראה פשוט דכונתו לומר שאין מכירין דברים הסותרים זה את זה בדברים שצריך שום שכל להבחין ולהבחין בין הן ללאו כדרך שאר העם, שאינם מבינים אמיתות של דברים ותכליתן כדרך שאר העם, ואין לסמוך על עדותן ועל כל מה שעושין כיון שאין משיגין הדברים על בורין.

נדמה כי בשו"ת עונג יום טוב (סימן קנג) אינו מסכים עמו, ולכן הוא חוזר להגדרה שמכלילה אנשים רבים עם מש"ה בכלל מי שקידושיו קידושין:

הפתי שאינו מבין דהכסף הזה גורם עיקר הקדושין, נמי קדושיו קדושין. ואף אם היה דעתו שהכסף הוא נותן לה בשכר שהיא מתרצית להתקדש לו, ועיקר הקדושין בדיבורא, נמי מהני. ואף על גב דבקנין אשה איכא חובה שמתחייב בשאר [ו] כסות, מכל מקום הא הוא רוצה בזה. וכבר כתבנו שיש לו קנין ורצון ככל פקח דעלמא במה שהוא רוצה, ולא חסר אלא כוונה ידיה בענין קדושין. והפתי יש לו דעת לידע שנושא אשה רק שאינו יודע שהכסף קונה.

וראה גם את הגדרתו של הגרש"ז אויערבך זצ"ל (שו"ת מנחת שלמה, חלק א, סימן לד), הקרובה לדעת רבנו שמחה (בשו"ת ראבי"ה, סימן תתקכ"א), ודלא כ"גט מקושר":

כל שהוא מבין ויש לו דעת כמו פעוטות, ויודע שהקב"ה נתן לנו תורה ואנחנו מקיימים מצוותיו, דשפיר חשיב כבר דעת לענין קיום מצוות... כך גם מפגר כקטן הוא דחשיב לענין זה.

והרב נפתלי בראילן⁴ כתב:

מי שאינו מבין את עיקרי האמונה הבסיסיים הוא בגדר פתי...

מי שאינו יודע להשיב על שאלות פשוטות... על הן הן ועל לאו לאו, אף הוא בגדר פתי...

חלוש הדעת היודע להשיב על שאלות פשוטות... עושה קנין רק אם הוא מבין מה משמעות הקנין.

מן ההגדרה הראשונה משמע כי הוא סובר כדעה המחמירה, שהרי כדי לדעת את עיקרי האמונה צריך רמת משכל גבוהה מעט. לעומת זאת, כדי להשיב על שאלות פשוטות על הן הן ועל לאו לאו, די ברמת משכל נמוכה יותר. ואילו מהגדרתו השלישית משמע שאם כדי לשאת אישה צריך לדעת מה משמעותו של קניין, נראה שהוא שוב מצריך רמת משכל גבוהה יחסית. צריך עיון אפוא מה הוא ידרוש הלכה למעשה לצורך נישואין.

על פי הגדרות אלה, שקרובות זו לזו, יש לתת מקום לאנשי המקצוע לקבוע באיזו רמת מוגבלות שכלית התפתחותית אדם יכול להבין מהם קידושין או שה' נתן לנו את התורה ואנו מקיימים את מצוותיו. נוסף על כך, יש צורך שאנשי מקצוע המכירים את האדם המסוים שיש לו מש"ה יחוו את דעתם על מצבו ויכריעו אם הוא אכן מבין מהם קידושין, ואם הוא מסוגל לחיות בשלום בית עם בן זוגו אם עם בת זוגו.

סיכום

נראה לי כי כל אדם עם מוגבלות שכלית התפתחותית שהמטפלים המקצועיים שלו ממליצים לו להינשא, וממילא הם מעריכים שיחיה בזוגיות טובה עד סבירה, נחשב כמי שמבין דברים בסיסיים ויודע שלא הוא לאו והן הוא הן, ולכן לפי ההגדרות הבסיסיות אין לו דין פתי, וקידושיו קידושין; אמנם יש אומרים שקידושיו מדרבנן ויש סוברים שהם מדאורייתא, אך לנו אין נפקא מינה מצד עצם היכולת ההלכתית להשיא אותו.

ועל כן המסקנות הן כדלקמן:

א. בעלי מש"ה שהמטפלים שלהם ממליצים להם להינשא ומעריכים כי הזוג יוכל לחיות יחד שנים רבות – יכולים להינשא כדת משה וישראל.

ב. יש ללמדם את הלכות הטהרה העיקריות עד כמה שידם משגת.

4 הרב נפתלי בראילן "חלוש הדעת, השוטה והפתי" תחומין ח 103 (התשמ"ח), עמ' 111.

ג. אם המטפלים המקצועיים ממליצים להם להימנע מפרייה ורבייה, בין מצד שבני הזוג לא יוכלו לטפל בילדים או להיות אחראיים להם כדבעי, ובין מצד החשש שצאצאיהם גם יהיו בעלי מוגבלות שכלית ניכרת – יש ללמדם להשתמש באמצעי מניעה מותרים.

אם נדע על נישואין כאלה, חשוב ליידע את קהילתם של בני הזוג כדי לסייע להם בחיי היום־יום, ואם לאישה יש מש"ה, צריך ללמדה לבצע הפסק טהרה ובדיקות טהרה כדי לסייע לבני הזוג לשמור על טהרת המשפחה, וכן על זו הדרך. וכדאי גם להצמיד להם מלווה מטעם הקהילה – אדם בעל ניסיון בעבודה סוציאלית כדי לסייע להם לשמור על זוגיות בריאה.